

Represivní prvky kulturní politiky v českých zemích 1948–1953 (Pokus o typologii)

Jiří Knapík

Přednáška se zabývá paletou restriktivních a represivních opatření poválečné kulturní politiky v českých zemích. Přitom již v období těsně po druhé světové válce (1945-1947) můžeme tyto prvky nalézt: zmiňme například očistné komise tvůrčích syndikátů, které šetřily činnost uměleckých a kulturních osobností v období okupace (což ostatně požadoval i Košický vládní program) – kromě zjevných případů byly ovšem postiženy skupiny umělců spíše proto, že nezapadali do obrazu nového pojetí kultury a umění v lidově demokratické republice (řada hereckých hvězd první republiky a protektorátu, soukromí podnikatelé v oblasti kinematografie, divadelnictví apod.).

Represivní aspekty poúnorové kulturní politiky a úsilí o vytvoření nové angažované tvorby je třeba chápat jako spokojené nádoby: nelze je vzájemně oddělit od procesu utváření „socialistické kultury“, jejích ideologických, estetických a obsahových aspektů. Zejména vztah k národnímu kulturnímu dědictví celý tento proces problematizoval, neboť se také dotýkal řady tvůrců, kteří byli ke komunistickému režimu loajální, ba dokonce jeho aktivní oporou.

Krátce je třeba nastínit i systém řízení kulturní oblasti: již poměrně krátce po únoru 1948 (od podzim 1948) se ustavil systém řízení typický pro státně-administrativní řízení kulturní sféry, silně centralizovaný a úzce provázaný se stranickými strukturami všech úrovní (tzv. přímé stranické řízení). Ministerstva, aparát ÚV KSČ a Kulturní rada ÚV KSČ, poradní orgány (Filmová rada, NERC, Divadelní a dramaturgická rada aj.), tzv. páky – tvůrčí svazy, masové organizace (ROH, SČM, SČSP ad.), státní agentury (HAÚ) a podniky (např. ČCVL). Během utváření nového systému řízení kulturní sféry přitom zanikala řada uměleckých organizací, kulturních a zájmových spolků.

Možnosti, jak odstranit z kulturního dění (kulturního provozu, umělecké tvorby apod.), byly velmi variabilní. Můžeme je ovšem typizovat podle forem, popř. jiných hledisek (např. chronologického): Pro první období po únorovém převratu je charakteristická především úvodní vlna čistek, která měla za cíl z kulturního života vyloučit především otevřené odpůrce komunistické strany (aktivity **akčních výborů** Národní fronty). K ní se postupně přidávají i jiná, než vysloveně politická kritéria (**kvalifikační zkoušky** v divadlech, mezi artysty a výkonnými umělci obecně). Od přelomu let 1948 a 1949 začínají kulturní dění významně ovlivňovat také kritéria ideologická, jejichž formulace vyúsťuje do prvních plošných kampaní. Pro ně je přitom charakteristické, že jsou částečně iniciovány děním v Sovětském svazu a následně aplikovány na podmínky české, popř. slovenské kultury. Tyto kampaně se aktivně podílely na utváření modelu socialistické kultury, je však pro ně typické, že se vymezovaly silně negativně vůči demokratickým tradicím, modernistickým vlivům (**kampaň proti kosmopolitismu, kampaň proti strukturalismu, masarykismus**) apod. Společně s nastolováním ideologické a estetické normy socialistické kultury byly podobně vyhledávány nejrůznější **tzv. úchytky v kultuře a umění**.

Významnou (pod)skupinu kampaní tvoří ty, které měly za cíl umlčení a diskreditaci konkrétního významného tvůrce; nebylo přitom rozhodující, zda je jednalo o žijící osobnost, či nikoli. Podstatný byl „ideový“ dopad těchto kampaní, jejich odezva mezi kulturní a uměleckou veřejností. Zde můžeme zařadit zejména **tzv. čestný soud (dělnický soud)**, nebo **kampaň proti dílu F. Halase a proti J. Seifertovi** (obojí 1950). Velmi důležitou skupinu tvořily ty kampaně, které problematizovaly aktivní úsilí o angažovanou socialistickou tvorbu. Do konfliktu s komunistickým vedením se časem dostávali i přesvědčení komunističtí tvůrci, kteří se nějakým způsobem odchýlili od oficiálních výkladů; jako typické příklady uvedme aféru s **tzv. pamfletem na V. Nezvala** (1949), odhalení **tzv. levicové úchytky ve filmu** (1949) a zejména kampaň proti **tzv. slánštině** v kulturní tvorbě (1952).

Oblasti kultury se nevyhnuly ani nejtvrďší formy represe – **politické procesy**; mezi oběťmi byli např. Z. Kalandra, J. Štěpničková, Z. Rotrekl, J. Palivec. V roce 1952 proběhly velké procesy s údajnými účastníky tzv. Zelené internacionály, v nichž byli souzeni katoličtí intelektuálové, křesťansky orientovaní spisovatelé a ruralisté. V hlavním politickém procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty (1954) byl souzen bývalý pověřenec školství a osvěty, spisovatel Ladislav Novomeský.

Zcela svébytnou formou represe byla **plošná cenzura tisku, neperiodických publikací a knihoven**, jež se ustavovala postupně až do roku 1953.

Nelze zapomenout ani na systematické **znemožňování kontaktu se zahraničím**: podstatně byly omezeny možnosti umělecky působit v zahraničí (vycestovat s uměleckým programem, vydávat knihy apod.). V oblasti širších kulturních aktivit byl byla například blokována výměna poštovních známek se zahraničními sběrateli, korespondence v esperantu apod.

Literatura:

- BAUER, Michal: *Ideologie a paměť (Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století)*. Jinočany 2003.
- BAUER, Michal: *Souvislosti labyrintu. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*. Praha 2009.
- CATALANO, Alessandro: *Rudá zář nad literaturou. Česká literatura mezi socialismem a undergroundem 1945–1959*. Brno 2008.
- JANÁČEK, Pavel: *Literární brak (Operace vyloučení, operace nabrání, 1938–1951)*. Brno 2004.
- JEŠUTOVÁ, Eva a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům (Z osmi desetiletí českého rozhlasu)*. Praha 2003.
- JUST, Vladimír a kol.: *Divadlo v totalitním systému. Příběh českého divadla 1945–1989 nejen v datech a souvislostech*. Praha 2010.
- KNAPÍK, Jiří: „Duch Ženevy“ a filatelie v Československu. *Mezinárodní výstava poštovních známek PRAGA 1955*. Kuděj, roč. 11 (2009), č. 2, s. 4–29.
- KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura (Sovětižace české kultury 1948–1950)*. Praha 2004.
- KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci (Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956)*. Praha 2006.
- KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha 1998.
- NEUMANNOVÁ, Jana: *K poúnorovým proměnám kulturní politiky*. *Revue dějin socialismu*, 1968 (roč. 8), č. 6, s. 817–843.
- ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století*. Praha 2009.